

Бейшеев Т.

**ОРУС ТИЛИНИН КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ЛЕКСИКОГРАФИЯСЫНА
ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ КЫРГЫЗЧА КЕПТИ БАЙЫТУУНУН
БИРДЕН БИР ЖОЛУ**

Бейшеев Т.

**ВЛИЯНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА НА ЛЕКСИКОГРАФИЮ
КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА ОДИН ИЗ ПУТЕЙ ОБОГАЩЕНИЯ
КЫРГЫЗСКОЙ РЕЧИ**

T. Beisheev

**THE INFLUENCE OF THE RUSSIAN LANGUAGE THE
KYRGYZ LANGUAGE IS ONE OF THE WAYS OF ENRICHMENT
KYRGYZ SPEECH**

УДК: 494-3-3

Орус тилинин кыргыз жерине таркалышы тарыхтан учкай көрсөтүлөү. Орус тилинин кыргыз элине сиңишинде мезгилдин оошу. Доорго жараша окуп, үйрөнүү. Орус тили жана ал аркылуу чет тилдеринен кирген сөздөрдүн орус орфографиясынын негизинде жазылышы. Орус тили жөнүндө окумуштуулардын ой пикири камтылды.

Негизги сөздөр: миграция, архаика, орус тили, ассимиляция, диссимиляция, термин, тренинг.

Рассмотрены этюды из истории распространения русского языка среди кыргызов. Переход времени в слиянии русского языка в кыргызский язык. Обучение и учение согласно времени (эпохи). Правописание русских слов и введенных через них иностранных слов на основании русской орфографии. Приведены мнения и отзывы ученых о русском языке.

Ключевые слова: миграция, архаика, русский язык, ассимиляция, диссимиляция, термин, тренинг.

Studies of the history of the distribution of the Russian language among the Kyrgyz are considered. The transition of time in the merger of the Russian language into the Kyrgyz language. Teaching and learning according to time (era). Spelling of Russian words and foreign words introduced through them on the basis of Russian orthography. Opinions and opinions of scientists on the Russian language are given.

Key words: migration, archaic, Russian language, assimilation, dissimilation, term, training.

Азыркы XXI кылымдын 10–20-жылдарында орус тили жана орус тили аркылуу кыргыз тилине кирген чет тилиндеги сөздөр аябай жыш боло баштады. Бул ички жана тышкы миграциянын күчөшүнөн. Эл аралык миграциядан улам, кыргыздар дүйнө жүзүндөгү өлкөлөрдүн баарында жашап жатышат. Орус тилинин кыргыздарга тийгизген таасири качан башталган? Ушул суроого жооп издеп көрөлүк. Орустар түрк жана башка алтай элдери менен узак убакыттар бою жанаша жашап келгени менен аларда европалыктардагыдай болуп китептер менен грамматикалар пайда болгон жок. XVIII кылымдын аяк ченинде 1800-жылдан кийин гана изилдөө иштери башталган. (Карл Генрих Менгес “Түрк элдери жана алардын тилдери” 42-б. Бишкек, 2000-ж., которгон: Т. Абдиев).

Муну эскергеним орустар Орто Азия элдерине жаныдан гана кызыга башташкан. “Еще совсем недавно ученые не могли ответить на вопрос о времени установления первых кыргызско-русских дипломатических связей. Сами кыргызы книг в то время не имели, летописей не вели. Российские архивы тоже об этом молчали.

Но интенсивные поиски новых документов позволили сделать открытие. Оказывается, еще в 1757г. первая группа Тянь-Шаньских кыргызов - 200 человек – переселилась, ... приняла здесь российское подданство...., Среда переселенцев был и будущий первый официальный посол кыргызов в Россию Абдурахман Кучаков, или, как его еще именовали, Карыганбай Алкучаков.

...Они вынуждены были обратиться к Екатерине II с письмом жалобой (10 декабрь 1775 г.)... Мы, кыргызы, подданные императрицы России, ироповедуем (исповедуем, - Автор) Ислам и мы сами, добровольно, перешли жить в Россию и служить императору. ...полюбив Россию, остались тут. 1785 г. Первое кыргызское посольство в Россию начало свой путь... О связях кыргызов с Россией в период с 1790 по 1813 гг. Мы ничего не знаем. Нет ни документов, ни каких-либо упоминаний в источниках. 1813г. ...со специальным заданием- склонить местных жителей к содействию России – губернский секретарь, переводчик А.Я. Бубенов. ...1825г. ф.к Зибберштейн Т.В. За успешно выполненную дипломатическую миссию получили вознаграждения по службе”. (В.Воропаева, Д. Жунушалиев, В.Плоских. История отечества”. Бишкек, 2005г., с. 75-80). Жогорку тарыхта айтылгандай кыргыздар 1757-жылдарда эле. Орус эли менен байланышта болгон. Ал эми кыргыз жеринен табылган археологиялык материалдарда жана Манас эпосунда орустардын алда качан эзелтен бери кыргыз жеринде жашагандыгын тастыктайт. Бул атайын изилдөөчү иш. Биздин эскергенибиз максатыбыз-орус эли менен ар кандай мезгилде карым-катнашта болуп келгендиги далилденсе орус-кыргыз сөздөрүнүн сөзсүз алакасы болгон деп ишенимдүү айтабыз. После почти сорокалетних переговоров в январе 1855 г. Бугинцы. Проживавшие в Иссык-Кульской

котловине, добровольно приняли подданство России (жогорку китеп, 92-бет). Кыргыз эли менен байыртадан байланышта болуп, саясий, экономикалык, маданий жактан көп нерселерди үйрөнгөн. Кыргыз тили орус тили жана орус тили аркылуу кирген чет өлкөдөгүлөрдүн тилдери менен аябай байыган.

2. Орус тилинин кыргыз тилине тийгизген таасирин үч этапка бөлөбүз:

1-этап – Байыртадан берки жана XIX кылымдын 20-жылдарына чейин. Капиталисттик доор.

2-этап – 1920-жылдан 1991-жылдын 31-августуна чейин. СССР мезгили.

3-этап – 1991-жылдан тартып, XXI кылымдын 20-жылдары

Биринчи этапта орус тилиндеги сөздөр кыргызчалаштырылган. “Октябрь революциясынан мурун орус тилинен сөздөр кыргыз тилинин тыбыштык бөтөнчөлүктөрүнө багындырылган түрүндө айтылып жана жазылып жүрөт”. Сартпаев Калкабай кыргыз тилин окутуунун методикасы Б. 1968-ж. Фрунзе. 73-бет. Бөтөлкө - бутылка, ирет - ряд, меш - печь, тюрьма - түрмө, орус-русь, ыстарчын - старшина, болуш - волость. Сартпаев өзгөртүлгөн сөздүн кыргызчасын жазган. Кайсы сөздөн өзгөргөнүн, орусчасын биз жаздык. Ал эми чиркөө сөзүн да берген. К.Юдахиндин “Кыргызско-русский словарь”, Москва, 1985-ж. 364-бетте чиркөө тат. церковь деп турат. Чиркөө менен церковь тыбыштык жактан жакындашпайт. Чиркөө татар сөзүнөн эле алынса керек. Орус сөздөрүн кыргыздар бузуп айткан сөздөр көп. Мисалы: уезд - үйөз (ойоз), кровать - керебет, картофель - картошка, тесьма-тесме. 1930-жылдарга чейин орус тилинен кирген сөздөр айтылышына карай алынып жана ошол боюнча жазылчу. Мисалы: закон - агорот -огород, жаарапия - география, жапония - япония, кемитет - комитет, налог - налог, дилгирем - телеграмма, Пурунзе - Фрунзе, машинье - машина, жарманке - ярмарка, бүйрө - бюро, кезит - газета, кулуп - клуб, номер - номер. 1938-жылы жаңы кыргыз орфографиясы бекигенден баштап андай сөздөр орус орфографиясынын негизинде жазыла баштады (Сартпаев К. Кыргыз тилин окутуунун методикасы. 1968-жылы орто мектеп, 73-бет. Николай Васильевич Гоголдун “Өлүү жандар” романынын кыргызча котормосунан орус сөздөрүнүн которулбай берилгендерин ылгап, терип алып, сөздүк түздүм. Башка чыгармалардан, газета – журналдардан жыйнагандарым, алфавит тартибине салганда аралашып калды. Түп нускада өз-өзүнчө. Баары толук сөздүккө кирген жок. Бул сөздөрдү унгу сөзүн алышып, куранды, уланды, таандык жак, жөндөмө мүчөлөрү улап жаза беришкен. Сүйлөмдү толук окусаң, жалпысынан бир нерсени түшүнгөндөй болосуң, ал эми жанагы орус сөзүнүн негизги маанисин жеке алып байкасаң эч нерсеге түшүнбөйсүң. Түшүнүү үчүн ал сөздү сөздүктөрдөн издөө керек. Ал тарыхыйбы? Архаикалыкпы? ассимиляция же диссимилициянганбы, метатезалангабы? Фонетикалык, морфологиялык өзгөрүүгө учураган кеппи? Этимологиясын изилдөө керек. Орус сөзүбү же башка тилден

оошуп келгенби? Бул сөздөрдүн айрымдарын изилдеп чыгууга аракет жасадык. Ал диссертациянын ичинде, орус тили аркылуу чет тилдерден кирген сөздөрдүн сөздүгүн студенттерге окутуп, үйрөтүүдө чечмеледик. Кыргыз тилинен орус тилине кирген сөздөрдүн маанисин чечмелөө – бул кыргыз кебин байытуунун каражаты деген теманы окутууда Константан Кузьмич Юдахиндин 1957-жылы Москвада басылып чыккан “Русско-киргизский словарь” деген эмгегинен кыргыз сөздөрүн ылгап, терип алып, тиркемеге коштум. Окутууда айрым сөздөрү жогоркудай үлгүдө изилдеп көрдүк. Мисалы: Капиталисттик доордо эле кирген сөздөр булар: Аллах – алда (мусулмандардын кудайы), арба – араба, аул – айыл, бий – бий (ист), булка – бөлкө, дух – дух (философ) 2.көнүл, кайрат калпак – калпак, кумыс – кымыз, ноль – нөл, утюг – үтүк. Совет доорунда жана Орус эли Кыргызстанга келгендеги орус тилинен кирген сөздөрү кийирген жокмун жөн гана кыргыз сөздөрүн терип койдум.

3. Атайын изилдөө керек экен. Орус тилинен кабыл алынган синтаксистик өзгөчөлүктөр, ошондой эле белгилүү бир проценттин чет жанаорус тилинен кирген сөздөр түзгөн сөз корун ылгап алууда мында бир топ роль ойногон. Бул нерселердин баары өз алдынча кызыктуу болгону менен алар тилдин баштапкы табиятына доо кетирген. Азыркы адабий тилдердин көпчүлүгү (бардыгы деп койсо болор эле) жасалма өзгөрүүлөргө дуушар болгон. (Карл Генрик Менгес “Түрк элдери жана алардын тилдери”. 13-б. 2000-жыл которгон Т. Абдиев) жогорууда биз айткан Николай Васильевич Гоголдун итебиндеги которулбай калып кыргыз тилине сөз мүчөлөрү улануу менен сүйлөмдүн арасында жүрөт. Ал сөз чет тилденби? орус же украин сөздүр. Жогоруда айткандай, аларды изилдөө керек. Н.В. Гоголдун “Тарас Бульба” тарыхый повесть (Керовина Вера Яновна жазган-түзгөн литература учебник-хрестомания 7-класстын (Москва 2004-ж. 129-180-бетине үзүндү берилген, барактардын аягына сөздүктөр берилген.

Ошол сөздүктөрдү толук жазууга аракеттендик. Анткени “өлүү жандар” да мындагы сөздөр учураса, алардын маани-маңызы бирдейби? Кыргызча котормолорго киргизилгендиктен башка мааниге оошуп кеттиби салыштыралы. К.К. Юдахиндин сөздүктөрүндө барбы жокпу? Карап көрөлү.

Бурса - духовное училище.

Свитка - верхняя длинная одежда.

Пышный - здесь: гордый неотрога.

Бейбас – балбес.

Мазунчик - избалованный, маминькин сын.

Казнащо - черт знает что.

Пундипи – сладости.

Вытребеньки-причуды, затем.

Червонное монисто - классное ожерелье.

Бандура - народный украинский музыкальный инструмент.

Уния - объединение православной церкви с католической под властью римского папы.

Отводы - деревянные украшения.

Венецкая – венецианская.

Берестовые - сделанные из вяза, который на Украине называют берестом.

Гоголдун Тарас Бульбасынын үзүндүсүнөн, түшүндүрмө берилген 86 (сексен алты) сөздү толук жазып чыктык. Бул түшүндүрмө сөздүктү тиркемеге коштук. Айрымдарын иликтеп көрдүк. Бурса-ист. диний мектеп (Россияда). К.К.Юдахин.

Русско-киргизский словарь. Москва, 1957-ж. 61-бет. Мындан ары котормолор ушул сөздүктөн алынат. Николай Васильевич Гоголдун бурсасы Юдахиндиндей эле мааниде. Демек, ал сөз дале өз маанисин жоготкон эмес. Свита III. Свита (Украиналыктардын сырт кийиминин бир туру). Мында да Гоголь менен Юдахин бирдей эле маани берет. Пышный - 3. пере (напыщенный) - бой которгон, текебердүү, ооз көтөрүп сүйлөгөн; гордый-2, кекирейген, текебердүү; надменный - текебердүү, теңсинбеген, кокурайган, компойгон, менменсинген; недотрога - 1. разг. Чын тийбес. Пышный, гордый, надменный, недотрога сөздөрдүн айтылышы, тыбыштын түзүлүшү башка башка. Ал эми маанилери бирдей же мааниси бири бирине өтө жакын. Демек, синонимдер. XIX кылымдын 20-30-жылдарында сөздөр дале болсо өз маанисин өзгөрткөн эмес. Бейбас-Юдахиндин сөздүгүндө жок. Анын түшүндүрмөсү балбес - (разг. презр.) макоо, келесоо делип берилген. Мирза-татарский князь. Мирза сөзү кыргыз тилине мырза болуп кирсе десек К.К. Юдахиндин кыргызско-русский словарында, Москва, 1985-ж., 48-бетте мырза ар.-пр. I. уст.- господин делет.

Гоголь менен Юдахиндин маанилеш сөздүк теги бир. Аргамак-восточная породистая верховая лошадь. АРГАМАК м. АРГЫМАК (1. К.К. Юдахин Кыргызско-русский словарь, Москва, 1957-ж., 27-бет. 2. Москва, 1965-ж. 66-бет). Гоголдо аргамак К.К.Юдахиндин эки сөздүгүндө тен аргамак делген. Кыргызчада тыбыштар метатезага учурап аргамак делген, төртүнчү тыбыш а-ы га өткөн. Маани манызы коендой окшош. Биз жогорку мисалдарда көрсөткөндөй Николай Васильевич Гоголдун заманында эле батыш менен чыгыштын тилдери аралашкандыгы көрүнүп турат. Мисалы, казан-котел. Гоголдо казан деп берилсе, түшүндүрмөдө – котел. Ал эми К.К. Юдахиндин кыргызско-русский словарында, Москва, 1957-ж., 316-бетте, казан 1 котел. Казан сөзүнүн түшүндүрмөсү кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү, Фрунзе, 1969-ж., 261-бетте мындай чечмеленет. Казан. зат. - ар түрдүү өлчөмдө металлдан жасалган, тамак бышыруу же суу кайнатуу үчүн колдонулуучу идиш.

Бүтүндөй орус тилинен кыргыз тилине которулган китептерде жогоруда айтылгандай сөз которулбай эле, кыргыз тилинин мүчөлөрү улануу менен сүйлөм ичинде кала берет. Азыркы мезгилдеги китептер, газета, журналдар, котормо китептер мындай кептерге толуп кетти. Ал сөздөрдү которуу кайсы тилден келгендигин, түпкү тегин ажыратууга аракет жасаган киши көрүнбөйт. Бул боюнча өзүнчө атайын изилдөө, иликтөө жүргүзүлө элек.

Кыргыз тилинин терминология маселелерин тартипке келтирүүдө кыйынчылыктар да, кемчиликтер

да болду. Бул жөнүндө профессор Хусеин Карасаев мындай дейт: «Термин алуу маселесинде интернационализм принцибинен четтеген пикирлер да болбой койгон жок». (Карасаев Х. Кыргыз орфографиясынын тарыхынан, в книге “Тюркологические исследования”, Фрунзе, стр. 97). Найтыжада орус тилинен же орус тили аркылуу башка тилдерден келген кирген сөздөрдү, терминдерди кыргыз тилине которуу же которууга мүмкүн болбогон сөздөрдү кыргыз тилинин үндөштүк законуна багындырып пайдалануу тенденциясы да орун алып келген. **Мисалдар:**

	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
1.	поезд	от араба
2.	экватор	чонкырчоо
3.	колония	отор
4.	гектар	гектир

Ырас, мындай туура эмес принцип 20-жылдарда башка республикаларда да орун алып келди. Бул жөнүндө профессор Х. Карасаев мындай деп жазат: “Коомдук-саясий, илимий терминдерди жалгыз улуттук тилдин өзүнөн жасоо деген пикир жеке Кыргызстан эмес, көпчүлүк улуттук республикаларда болгон” (жогорку китепте).

Кээ бир сөздөр, терминдер кыргыз тилине мааниси жактан туура эмес которулуп берилген: авторчыгаруучу; активный-шылуун; боевой-урушчаак; депутат-өкүл; деятель-белдүү; искусство-чеберчилик; закон-мыйзам (Калкабай Калыкович Сартбаев “Кыргыз тилинин изилдениши”, Фрунзе, 1981-ж., 28-б.). Ф.Энгельс чет тилдерден кирген сөздөрдү айрым учурда которуунун зарылдыгы жок экендигин эскертет (Энгельс Ф. “Развитие социализма от утопии к науке” Соцэкиз, изд. 4,1931, предисловие).

Октябрь революциясынан мурун орус тилинен кирген сөздөр кыргыз тилинин тыбыштык бөтөнчөлүктөрүнө багындырылган түрдө айтылып жана жазылып жүрөт. 1938-жылы жаны кыргыз орфографиясы бекигенден баштап андай сөздөр орус орфографиясынын негизинде жазыла баштады (Калкабай Калыкович Сартбаев “Кыргыз тилин окутуунун методикасы”, Фрунзе, 1968-ж., 73-б).

“Телецкое озеро” деген - Төлөс көлү дегендин бузулуп, орусча аталышы дешти Алтайлыктар (Жетимен журналы, 2014-ж., №3, 117-бет). “Купрюк” - көпүрө (Василий Владимирович Бартольд “Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер”, Бишкек, 1997-ж., 226-бет). Төмөнкү чечмелөөнү оку: Нарын чебин жергиликтүү эл “купрюк” деп аташат; мааниси шар аккан, кечип өтүүгө кыйын, дарыяга көпүрө салууга ыңгайлуу жерлердин бири катары белгилүү болгондугуна негизделген. Көпүрө кытайлар бийлик кылган мезгилде эле болгон. Ч.Валихановдун “О состоянии Алтышара”, деген макаласын кара, 49-б. Жогорку Бартольддун китебинин 223-бетинде мындай делет: “Шамшы деген сөз – ямшуу деген ысымдын бузулуп айтылышы”. Ямшуд баатыр белгисиз ашууну биринчи ашкан. Ошонун ысымында Шамшы аталып калган. Мындай бир эле сөздүн көп

маани берерлиги азыр да кездешет. Виза (1. тиешелуу адамдын документке койгон белгиси; 2. бир мамлекетке баруу же андан кетүү же ал аркылуу өтүү үчүн паспортко урулган белги; 3. Азыр жеке адамга берилүүчү аныктама, карточка, Ф.И.О., наамдары, үйү жана иштеген жеринин адрестери, телефон номери); вуаль – вуал – чумбот (аялдар калпактын алды жагына бекитип, бетине түшүрүп алуучу ичке жыш тор) (Василий Владимирович Бартольд “Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер”, Бишкек, 1997-ж., 451-454-бб.). Гардизи боюнча “жйль” сөзү “кууш” дегенди билдирет. Боом капчыгайынын аты жйль кыязы азыркы жел-арык болуп сакталып калса керек. “Покровскаянын” ордуна “Кизил-Суу” дейт, мындан “Козельцы” деген сөз келип чыккан.

Орус тилинен жана орус тили аркылуу чет тилден келген сөздөр аркылуу кыргыз тили абдан байыды жана байууда. Азыр чет өлкөдө кыргыздар коп. Алардын карым катышы кобойду. Жаңы сөздөр билинбей эле төл сөзүбүзгө аралашууда. Которууга мүмкүн болгондорун которуп, которулбай тургандарынын маанисин чечмелеп берүү милдети турат. Азыр технологиянын заманы. Ошол технологияны пайдалана билип, өз учурунда өзгөчө иштетип алуу. Биз Ата Мекендик экинчи дүйнөлүк согуштун балдары, согуш маалында мектеп босогосун аттаганбыз. Биз ит мурундун ашын сыгып, сыя кылып, тооктун канатын учтап калем сап кылып, газет, журналдын актай жерине жазып окуганбыз. Тан эрте колхоз талаасында эмгектенчүбүз. Теминге минчүбүз (атка), өгүзгө минип, тикенден мала тартчубуз. Атка, уйга, эшеке минип, чийне менен боолук (бооланган эгин), чөп алып, чөмөлө сүйрөчүбүз. Мектепке келгенде бир буту жоон сандан кесилген, аскер кийимчен агай сабак өттү.

Здравствуйте!	Саламатсызбы!
До свидания!	Кош! Кош бол!
Бабушка	Чоң эне
Дедушка	Чоң ата
Тетя	Жеңе (эже)
Дядя	Агай, байке, аба
Дети	Балдар
Фамилия	Фамилияң
Имя	Атың
Друг	Дос

Буларды эскерген себебим: агай бизге күн сайын 10 сөздөн берип, орусча, кыргызча жаттап келгиле дечи. Эки окуучуну тургузуп, бирөө оорусча, экинчиси кыргызча жооп айтчу. Кайра тескерисинче айттырчу. Сабак орус тили болбогон күндө да убакыт таап өтчү... Азыр айыл жериндеги балдар жаңы шартта жашап, телегейи тегиз. Эгер кырсык болсо ачкачылыкка туруштук бере алышпайт. Жылаңач жүрүп, жылаңайлак баса алышпайт. Менин бутумдун чору али күнчө кете элек. Эмгектенишпейт, китеп, газет, журнал окушпайт. Ыксыз, чаржайыт мультфильмдерди көрүшөт. Жалпы эле телевидениеден ылгабай эле, көр-жерди көрсөтө беришет. Көмүскө акчалар ушул

жерде...Окуучу окута тургандар ЖОЖдордун студенттери келечектеги мугалимдер 6 айдан кийин 4-курс, 1,6 айдан кийин 3-курстар, 2,6 айдан кийин 2-курстар, 3 жыл 6 айдан кийин 1-курстар мектеп босогосун атташат. Бул адамга аз кана өмүр. Ошондуктан студент билимдин негиздерин окуп үйрөнүү менен тажрыйбаны айкалыштыра алышы керек. ЖОЖдордо мектеп класстары ачылышы керек. Жогорку окуу жайлары жайгашкан чөйрөдөгү окуучулар тартылып, тажрыйба мектептери уюштурулуп, класстан тышкары иш-чараларды кошо өткөрүп турса, мектепке даяр кадр бармак. Орус тилин кана эмес башка сабактар кошо окутулат. Студент ал сабак боюнча сөздүктөрдү түзүп, сабакка киришүүдөн мурда ал сөздөрдүн жандырмагын окуучуларга түшүндүрүп, андан соң сабак баяндалат. Сөздүктөгү сөздөргө түшүнүп калган окуучу мугалимдин баяндоосун терең түшүнөт. Мисалы: веранда-терезеленген, айнектелген жай; верблюд - өркөчтүү төө, лөк; верблюжий, верблюжья шерсть – тоонун жүнү, чууда; вилька - ачакей, ачамай, төрт тиштүү сайгыч; волокита разг. – ишти сундактыруу, сөздү таануу; образ – кейип, кебете, тур, кейпи. Адам пейилин жоготуу. Доение - сааш; архи-жирец? Тапшырма, сөздүктөрдөн издегиле (К.К. Юдахин Кыргызско-русский словарь, Москва, 1957-ж., 70,80,92-беттер). Айрым сөздөрдү бир кана кеп менен, айрымдарын эки, андан артык сөздөр менен түшүндүрүүгө туура келет. Лексикографияны окутуу үчүн: окуу китептери, илимий методикалык китептер, журналдар, аудио-видео жазылгандар, окуу куралдары, дидактикалык материалдар, окутуунун заманбап технологияларына, инновациялык, интерактивдүү, интеграциялык сабактарга, темаларга ылайыкталып же кайрадан түзүлүшү керек. Интеллектуалдык деңгээлин көтөрүүгө арналган семинарларды, тренингдерди уюштуруу.

Атайын адистердин эсептеп чыкканына караганда, мурдагы СССР элдеринин көпчүлүгүнүн тилиндеги жаңы илимий техникалык, коомдук саясий, окуу-педагогикалык жана башка терминдердин жана түшүнүктөрдүн 70-80% орус тилинен жана орус тили аркылуу башка тилдерден кирген термин, түшүнүктөр болуп эсептелет.

Совет дооруна чейин кыргыз тилиндеги тексттердеги 3-3,5 миң сөздүн арасынан 2-8 орус тилиндеги же чет тилдеринен кирген сөз кездешсе, совет доорундагы кыргыз тилиндеги тексттердеги мындай сөздөрдүн саны 500-600гө чейин өсүп жеткен. 355 адабий терминдердин 96 термини кыргыздардын төл сөзү, 259 термин – орус тилинен. (Бир тилдеги термин менен өз ара байланышта болгон башка элдердин түшүнүгүн туюнтуу өтө татаал). (Элдик мурастын философиясы, Б.: 2003-ж, 244-бет). ...Орус тилинен зор өлчөмдө үзүлбөй кирип жаткан лексикалык сөздөрдүн жардамы аркасында мүмкүн болду...Сан жагынан, сапат жагынан өсүп, көп түрдө байыды (Юнусалиев Б.М. Кыргыз тилин изилдөөнүн абалы. Фрунзе, 1970-ж.). XXI кылымдын 10-20-жылдарында орус тили аркылуудагы дүйнөлүк тилдер менен байууда. Орус тили – кыргыз тилинин уюткусу.

Адабияттар:

1. Абдулдаев Б., Исаев Д. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. - Ф., 1969-ж., 261-бет.
2. Бартольд В.В. Кыргыз жана кыргызстан тарыхы боюнча тандама эмгектер. - Б., 1997-ж., 223-бет, 451-454-бб.
3. Валиханов Ч. О состоянии Алтышара, стр. 49.
4. Воропаева В., Жунушалиев Д., Плоских В., История отечества. - Б.: 2005-ж., 78-80-бб.
5. Жетиген журналы, 2004-ж., №3. - 117-бет.
6. К.К. Юдахин Кыргызско-русский словарь. - М., 1965-ж., 66, 316-беттер.
7. К.К.Юдахин Кыргызско-русский словарь, М., 1985-ж., 48, 364-беттер.
8. К.К.Юдахин Русско- кыргызский словарь, М., 1957-ж., 27,70,80,92-беттер.
9. Калкабай Калыкович Сартбаев “Кыргыз тилин окутуунун методикасы”. - Ф., 1968-ж., 73-б.
10. Калкабай Калыкович Сартбаев “Кыргыз тилинин изилдениши”. - Ф., 1981-ж., 28-б.
11. Карасаев Х. Кыргыз орфографиясынын тарыхынан. // В книге: Тюркологические исследования. – Фрунзе. - 97 с.
12. Карл Генрих Менгес. «Түрк элдери жана алардын тилдери». - Б.: 2000-ж.,13-б., 42-б. Которгон Т.Абдиев.
13. Коровина В.Я. Литература, Учебник хрестоматия VII класс, 2004-ж.
14. Элдик мурастын философиясы. - Б., 2003-ж, 244-бет.
15. Энгельс Ф. Развитие социализма от утопии к науке. // Соцэкгиз, изд. 4,1931, предисловие Юнусалиев Б.М. Кыргыз тилин изилдоонун абалы. - Ф., 1970.

Рецензент: к.филол.н., доцент Дюшембиев С.С.